

INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING IJTIMOY-MAISHIY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA BO'LAJAK MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHNING INNOVATSION MODEL

Usmanova Xadicha Bahodir qizi,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda ijtimoiy-maishiy ko'nikmalarni shakllantirishga bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash muammosining nazariy-eksperimental tadqiqoti taqdim etilgan. Pedagog-defektologlarning amaliy kompetentligiga qo'yilayotgan talablar kuchayib borayotgan sharoitda kasbiy tayyorgarlikni modernizatsiya qilish zarurati asoslab berilgan. Kompetensiyaviy, faoliyatli va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar integratsiyasiga asoslangan innovatsion model ishlab chiqilgan va aprobatsiyadan o'tkazilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, ijtimoiy-maishiy ko'nikmalar, intellektual buzilishlar, defektologik ta'lim, pedagogik modellashtirish, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim.

Аннотация. В статье представлено теоретико-экспериментальное исследование проблемы подготовки будущих специалистов к формированию социально-бытовых навыков у обучающихся с интеллектуальными нарушениями. Обоснована необходимость модернизации профессиональной подготовки в условиях усиления требований к практической компетентности педагогов-дефектологов. Разработана и апробирована инновационная модель, основанная на интеграции компетентностного, деятельностного и личностно-ориентированного подходов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, социально-бытовые навыки, интеллектуальные нарушения, дефектологическое образование, педагогическое моделирование, практико-ориентированное обучение.

Abstract. The article presents a theoretical and experimental study of the problem of preparing future specialists for the formation of social and everyday skills in students with intellectual disabilities. The necessity of modernizing professional training under conditions of increasing requirements for the practical competence of defectologists has been substantiated. An innovative model based on the integration of competency-based, activity-based, and personality-oriented approaches has been developed and tested.

Keywords: professional training, social and everyday skills, intellectual disabilities, defectological education, pedagogical modeling, practice-oriented learning.

Kirish. Inklyuziv ta'lim amaliyotining jadal rivojlanishi, jamiyatda inson huquqlari va ijtimoiy tenglik tamoyillarining ustuvor ahamiyat kasb etishi, shuningdek, imkoniyati cheklangan shaxslarning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan global va milliy siyosatning kuchayishi zamonaviy ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, har bir shaxsning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ularning jamiyat hayotida faol ishtirokini ta'minlash va ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlash bugungi kun ta'lim siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, intellektual nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirish jarayoni nafaqat pedagogik, balki psixologik, ijtimoiy va metodik jihatdan kompleks yondashuvni talab etadi.

Ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – intellektual rivojlanishida cheklanishlari mavjud bo'lgan o'quvchilar bilan samarali ishlay oladigan, ularning

individual ehtiyojlarini chuqur anglaydigan va inklyuziv muhitda faoliyat yurita oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Bunday mutaxassislar nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiylashuv jarayonini boshqaruvchi, o'quvchining mustaqil hayotga tayyorlanishida yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida namoyon bo'lishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy-maishiy moslashuv nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega vazifa sifatida ham qaraladi va uni hal etish mutaxassisdan bir qator kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishni talab qiladi[3]. Biroq bo'lajak pedagog-defektologlarni tayyorlashning mavjud tizimi ko'p hollarda asosan nazariy yo'nalishda qolayotgani ularning amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasini pasaytirmoqda.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aqli zaif o'quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yetarlicha keng yoritilgan, biroq mutaxassislarni ushbu faoliyatni amalga oshirishga tayyorlash muammosi yanada takomillashtirishni talab etadi[2]. Nazariy va amaliy tayyorgarlikni integratsiyalash, real kasbiy vaziyatlarga yo'naltirilgan o'qitish modellarini yaratish masalalari yetarli darajada o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda ijtimoiy-maishiy ko'nikmalarni shakllantirishga bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning innovatsion modelini ishlab chiqish va tajribada asoslashdan iborat. Tadqiqotning gipotezasi shundan iboratki, talabalarni kasbiy vaziyatlarni modellashtirishga asoslangan, tizimli tashkil etilgan, amaliyotga yo'naltirilgan faoliyatga jalb qilish ularning kasbiy tayyorgarligining yuqori darajasini ta'minlaydi.

Tadqiqot kompleks xarakterga ega bo'lib, nazariy tahlil, pedagogik modellashtirish va ishlab chiqilgan modelning samaradorligini eksperimental tekshirishni o'z ichiga oldi. Metodologik asosni kompetensiyaviy yondashuv qoidalari tashkil etdi, uning doirasida kasbiy tayyorgarlik mutaxassis shaxsining integrativ xususiyatlarini shakllantirish jarayoni sifatida qaraladi; kasbiy harakatlarni amaliy bajarish orqali o'zlashtirishni nazarda tutuvchi faoliyatli yondashuv; shuningdek, ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga qaratilgan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv[5].

Tadqiqotning eksperimental bazasini "maxsus (defektologik) ta'lim" yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan pedagogika oliy ta'lim muassasasi tashkil etdi. Tadqiqotda 3–4-kurslarda tahsil oluvchi 62 nafar talaba ishtirok etdi; ulardan 31 nafari tajriba guruhiga, qolgan 31 nafari esa nazorat guruhiga kiritildi. Tajriba bir o'quv yili davomida o'tkazilib, ta'kidlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarini o'z ichiga oldi.

Ta'kidlovchi bosqichda talabalarning kasbiy tayyorgarligi dastlabki darajasini aniqlash bo'yicha diagnostika o'tkazildi. Buning uchun test topshiriqlari, vaziyatli masalalar va amaliy topshiriqlar bajarilishining ekspert bahosini o'z ichiga olgan mualliflik diagnostika metodikalaridan foydalanildi. Baholash uch mezon bo'yicha amalga

oshirildi: kognitiv (nazariy bilimlar darajasi), faoliyatga oid (amaliy ko'nikmalarning shakllanganligi) va reflektiv (shaxsiy faoliyatni tahlil qila olish qobiliyati).

Shakllantiruvchi bosqich ishlab chiqilgan modelni tajriba guruhining ta'lim jarayoniga joriy etishni ko'zda tutdi. Ta'lim jarayoni talabalarni kasbiy vaziyatlarni modellashtirish, mashg'ulotlarni ishlab chiqish va o'tkazish, shuningdek, loyihaviy faoliyatda ishtirok etishni o'z ichiga olgan faol ish shakllariga jalb qilish asosida tashkil etildi. Nazorat guruhi esa an'anaviy dastur bo'yicha o'qidi.

Nazorat bosqichi kasbiy tayyorgarlik darajasini qayta tashxislashga va olingan natijalarni qiyoslashga qaratildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash sifatini oshirishning samarali vositasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Talabalarning turli faoliyat turlarini integratsiyalash samaradorlikning muhim omili bo'lib, bu ularning real kasbiy amaliyot muhitiga kirib borishini ta'minlaydi.

Ta'limning yetakchi usuli sifatida modellashtirishdan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Tipik ijtimoiy-maishiy vaziyatlarni qayta yaratish talabalarga nafaqat pedagogik harakatlar algoritmlarini o'zlashtirish, balki intellektual nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash uchun zarur bo'lgan tafakkur egiluvchanligini shakllantirish imkonini ham beradi. Bu, ayniqsa, pedagogik jarayonning o'zgaruvchan va oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitlarida muhim ahamiyatga ega.

Ta'kidlash joizki, kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish jarayoni kompleks xarakterga ega bo'lib, u bir vaqtning o'zida nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar hamda reflektiv qobiliyatlarni izchil shakllantirishni talab etadi. Taklif etilgan model aynan mazkur komponentlarning integrativ uyg'unligini ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lib, uning samaradorligi olib borilgan tadqiqot natijalari orqali empirik jihatdan tasdiqlandi.

Shu bilan birga, modelning samaradorligi ko'p jihatdan uni amalga oshirish sharoitlariga bog'liq ekanligini alohida e'tirof etish zarur. Xususan, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi, uslubiy ta'minotning yetarliligi hamda talabalar amaliyotini samarali tashkil etish darajasi mazkur modelning amaliy natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari nazorat va tajriba guruhlarida talabalarining kasbiy rivojlanish dinamikasida jiddiy farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Agar ta'kidlovchi bosqichda guruhlar o'rtasidagi farqlar statistik jihatdan ahamiyatsiz bo'lgan bo'lsa, shakllantiruvchi bosqich yakunlariga ko'ra, tajriba guruhida barcha mezonlar bo'yicha ko'rsatkichlarning barqaror o'sishi qayd etildi.

Kasbiy tayyorgarlikning kognitiv komponenti talabalarning ijtimoiy-maishiy ko'nikmalar mohiyatini, ularning tuzilishi va shakllantirish usullarini chuqurroq anglab yetganligi bilan tavsiflandi[2]. Tajriba guruhi talabalarini pedagogik vaziyatlarni tizimli tahlil qilish hamda o'qitish usullarini asosli tanlash qobiliyatini namoyon etdi.

Faoliyat komponentida eng yaqqol ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, talabalar muayyan hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni avvalgiga nisbatan ancha ishonchli va tizimli tarzda loyihalashtira boshladilar. Ularning pedagogik faoliyati o'zgaruvchanlik, ongillik va amaliy yo'nalganlik kabi muhim xususiyatlar bilan tavsiflandi. Amaliyot jarayonida talabalar hayotiy vaziyatlarni modellashtirish, o'yin hamda loyiha metodlaridan samarali va maqsadga muvofiq foydalanishga erishdilar.

Refleksiv komponentda ham sezilarli ijobiy siljishlar qayd etildi. Tajriba guruhi talabalari o'z pedagogik faoliyatini tanqidiy tahlil qilish, yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning maqbul strategiyalarini ishlab chiqish qobiliyatini namoyon etdilar. Mazkur holat ularda kasbiy refleksiya, o'z-o'zini baholash va uzluksiz kasbiy rivojlanishga intilish kabi muhim kompetensiyalar shakllanganini ko'rsatadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari bo'lajak mutaxassislarni aqli zaif o'quvchilarda ijtimoiy-maishiy ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorlashning innovatsion modeli samaradorligini tasdiqlaydi. Modelning joriy etilishi talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishga, ularda barqaror amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga va refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati kasbiy tayyorgarlik tuzilmasini aniqlashtirish va uni shakllantirish modelini asoslashdan iborat. Amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan modeldan pedagogika oliy ta'lim muassasalarining ta'lim dasturlarida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi. Keyingi tadqiqotlarning istiqbollari raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etish va mutaxassislarni tayyorlashning moslashuvchan dasturlarini ishlab chiqish bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Аксенова Л.И., Архипов Б.А., Белякова Л.И. и др. Специальная педагогика: учеб. пособие. — М.: Академия, 2004. — 400 с.
2. Альшеева Т.В., Воронкова В.В., Васенков Г.В. Олигофренопедагогика: учебное пособие. — М.: Дрофа, 2009. — 397 с.
3. Амасьянц Р.А., Амасьянц Э.А. Интеллектуальные нарушения. — М.: Педагогическое общество России, 2004. — 448 с.
4. Бейкер Б.Л., Брайтман А.Д. Путь к независимости: обучение детей с особенностями развития бытовым навыкам. — М.: Теревинф, 2000. — 320 с.
5. Боброва В.В., Сюй-фу-шун Н.В. Формирование навыков самообслуживания у детей с интеллектуальными нарушениями // Молодой ученый. — 2015. — №9. — С. 1032–1034.
6. Девяткова Т.А., Кочетова Л.Л., Петрикова А.Г. и др. Социально-бытовая ориентировка в специальных учреждениях. — М.: ВЛАДОС, 2014. — 302 с.
7. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание детей с нарушениями интеллекта. — М.: Просвещение, 2005.
8. Ибрагимова А.Р., Плохотина В.А. Формирование социально-бытовых навыков у учащихся с умственной отсталостью // Мир педагогики и психологии. — 2023.
9. Modlo E.O., Semerikov S.O. Modernization of professional training on the basis of competence approach // *arXiv*. 2018.
10. Куницына В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект личности // Психология. — 2004.